

הדלקת נר חנוכה בשמן זית שאינו ראוי לאכילה

עמדתי ואתבונן בדבר ההנהגה אשר נהגו בה מקצת מן היראים השלמים המדקדקים במצוות קלה כבחמורה ולא פוסחים אפ' על קוצו של יו"ד, ומסלמים בעצמם להדר ולהדליק בשמן זית כתית אשר טוב וראוי למאכל ונמנעים מלהשתמש בשמן זית "למאור בלבד" אשר ע"פ ההוראות אינו ראוי למאכל אדם וזאת ע"פ שמועה שרווחה לה בבית המדרש בשם מו"ר הגאון מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א ובאתי לברר היש מקום וסמך לחומרא זו. בראשית דברינו שומה עלינו לברר מהו גדר החיוב ומה הטעם להדליק בשמן זית, וזה החלי בעזרת צורי גואלי.

בגמ' שבת דף כא: 'אמר ר' זירא אמר רב, פתילות ושמונים שאמרו חכמים אין מדליקין בהם בשבת מדליקין בהם בחנוכה'. אמר ר' ירמיה מאי טעמא דרב, דקסבר כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה.

וכך כתבו הרי"ף (כד.) והרא"ש (ס"ג.) ששמונים שאסורים להדליק בהם בשבת מותרים בחנוכה וכן פסקו הרמב"ם (הל' חנוכה פ"ד ה"ו) והטור (תרעג.) שכל השמונים והפתילות כשרים לנר חנוכה וכך פסק השו"ע (סי' תרע"ג סעי' א), אולם אף אחד מעמודי הוראה אלו הזכיר את העניין שיש מצוה מן המובחר להדליק בשמן זית.

ובדף כג. – אמר ר' יהושע בן לוי: 'כל השמונים כולם יפים לנר ושמן זית מן המובחר'. אמר אביי, מריש הוה מהדר מר אמשחא דשומשמי, אמר: האי משך נהורא טפי כיון דשמע להא דריב"ל מהדר אמשחא דזיתא, אמר: האי האי צליל נהורא טפי ועינינו הרואות שהרא"ש והרי"ף לא הזכירו גמ' זו לגבי הדינים של חנוכה והנראה משום דסברו שגמ' זו קאי אנר דשבת ולא אנר דחנוכה מלבד תוס' והמאירי. והמעייין יראה שה'עין משפט' סימן במקום: רס"ד ס"ו ותרע"ג ס"א.

אולם עין משפט זה תמוה: מדוע כתב שזה מקור הדין בסימן תרע"ג והלא מקור הדין שכל השמונים כשרים לנר חנוכה הרי הוא מפורש בדף כא: ומשם פסקו הראשונים את דין זה ועוד, הרי מרן המחבר בהלכות שבת רס"ד ס"ו כתב במפורש את דברי ריב"ל דמצוה מן המובחר להדליק נר שבת בשמן זית והיאך יכול לומר שהלכה זו נאמרה גם לשבת וגם לחנוכה בשעה שבהלכות חנוכה כתב בצורה שונה את דבריו, שבסימן תרע"ג מרן לא כתב ששמן זית מצוה מן

המובחר כמו בחלכות שבת בסימן רס"ד. ובר מן דין, הרי רק לשיטת תוס' והמאירי מימרא דריב"ל קאי אנר חנוכה אולם לשיטת הרמב"ם היא על נר שבת וכי שייך לומר שהעין משפט ציין ציון לשיטת התוס' והרמב"ם גם יחד? [במיוחד שאין דרכו של העין משפט לציין הלכות ע"פ תוס']
אכן, בשו"ע של מכוני י-ם מובאים ציונים לרמ"א (שהם עוד מזמן קדמון של דפוס ראשון קראקא שס"ז וכמו שמעיד הש"ך שראה זאת) ובסימן תרע"ג ס"א על דברי הרמ"א שכתב: 'ומיהו שמן זית מצוה מן המובחר' צוין: גמ' שבת כג. אולם לא ניתן בבירור לומר שזו היתה כוונתו של ה'עין משפט' לציין את פסק הרמ"א. [אולם לכאורה מכאן ניתן ללמוד כי הרמ"א סבר כדעת התוס' והמאירי דמימרא דריב"ל קאי אנר חנוכה]

ובשו"ת שיה יצחק כתב דיש לכאורה ראייה מירושלמי דנהגו להדליק בשמן זית מהא דמסכת ערלה דף ב.: "זית שנמטעו להדליק בו בחנוכה" משמע דכבר אז מזמן קדמון זה של הירושלמי נהגו להדליק בשמן זית. ברם, לא ניתן להוכיח מכאן שעשו זאת בכדי להדליק בשמן זית דוקא דהוי מצוה מן המובחר, אלא משום שזה היה אחד מחומרי הבעירה שהיה אז משמש גם להדלקה.

עניין הדלקה בשמן זית בפוסקים הובא להלכה לראשונה ברוקח (סימן רכ"ו והביאו הב"י) שכתב, שכל השמנים יפים לנר חנוכה ושמן זית מן המובחר, [ולכאורה אם הוא כתב בדומה ללישנא דגמ' בדף כג. אז כנראה שטעמו משום שאורו זך וצלול] וכן כתב המרדכי שמהר"ם נהג להדליק בשמן זית וכך נהג המהרי"ל וכן הוא בכלבו ששמן זית מצוה מן המובחר שבו נעשה הנס ובד"מ כתב בשם המנהגים דשעוה מצוה מן המובחר כמו בשמן זית ומה"ר אברהם מפראג כתב שהטעם הוא משום שאורו צלול יותר מכל השמנים.
לעומתו המהר"ל מפראג פסק בחריפות דאין להדליק כלל בשעוה אלא בשמן זית מפני שבו נעשה הנס. וכן פסק המשנ"ב בשם מהר"י ברונא שמצוה בשמן יותר משעוה דע"י השמן נעשה הנס. גם הלבוש כתב, שיש להדליק בשמן זית מפני שבו נעשה הנס.

ובערוך השולחן כתב שיש להדליק בשמן זית משום דאורו צלול.
הרי לנו שגם לפוסקים הקדמונים הללו שהצריכו לכתחילה שמן זית הוא מפני שאורו צלול טפי או משום שבו נעשה הנס [וכמו שכתבו מס' פוסקים ובתוכם מהר"י ברונא שיש עניין להדליק בשמן ולא בנרות מכיון שסוג השמן לא ניכר ולכן גם אם לא מדליק בשמן זית ידליק בשמן אחר] וגם לשיטת הרמ"א שכתב ששמן זית מצוה מן המובחר, הרי מקורו הוא ממימרא דריב"ל דהוא דיבר מצד יופי השלהבת לגבי הנר [היינו הכלי] וכמובא באחרונים.

לכן נראה דגם אם מהדרים להדליק בשמן זית אין צריך שיהיה השמן ראוי לאכילה משום דומיא דשמן של בית המקדש דלא מצינו לאחד מהפוסקים שהזכיר את מושג זה, ומה שאמרו זכר לנפ, הכוונה היא זכר לנפ המיוחד שקרה להם עם השמן, ודומיא דמקדש, היינו לסוג וכשרות השמן לגבי המנורה שהדליקו בכל יום ולא דווקא בחנוכה והראיה לכך דבגלל הנפ קבעו ימי חנוכה ולהדליק נרות ולא תקנו לנו לעשות איזה שהוא זכר למנורת המקדש בשאר ימות השנה לכן עיקר הדמיון במצוה הוא הוא לשמן ולא לכשרותו.

אמנם ידוע הדין דאסור להשתמש לאור נרות החנוכה ובגמ' כב. אסיקנא דהוא מצד ביזוי מצוה [עיין רש"י ד"ה: "אבוהון דכלהו דם"] והראשונים כתבו עוד טעמים בדבר, דהרא"ש והרמב"ן סברי דהוא משום דהרואה אומר לצורכו הוא מדליקה. אולם לדעת כמה ראשונים הוא משום דעשאוה כמנורה דבית המקדש וטעם זה כתבו הר"ן: "שע"י נפ שנעשה במנורה תיקנוה, עשאוה כמנורה שאין משתמשים בה כלל". וכעין זה כתב בעל המאור: "כיון שהם זכר לנרות ולשמן של היכל, אסורות הן בהנאה כל עיקר".

וזה הדין היחיד שמופיע בראשונים שהוא מצד דומיא דבמקדש ולגבי זה ברור שפה הדין דומיא דמקדש הכוונה היא לדיני המנורה שהיו כל ימות השנה ודין זה לא קשור כלל לנפ שקרה.

כעין זה הובא ב"סדר היום" שיש להחליף את הפתילות כל יום, זכר למקדש שהיו מחליפים כל יום את הפתילות שהיו במנורה. אמנם מרן השו"ע לא כתב כך ופסק ע"פ שבלי הלקט שלא חוששין להחליף הפתילות בכל יום.

חילוק זה יש גם להבינו מסברא: דאדם המדליק בשמן, זהו דבר מוחשי הנראה לעין ומיד מקשר ומזכיר את הנפ שגם הוא נעשה בשמן ואפילו אם לא מדליקים בשמן זית [וכדכתבין לעיל שיש ענין להדליק בשמן אף אם אינו עשוי מזיתים], אולם אדם הנמצא במקום שבו יש חנוכה והוא אינו משתמש לאורה, הוא אינו עושה איזה פעולה ממשית המזכירה לנו את הנפ או זכר למה שהיה אסור להשתמש לאור מנורת בית המקדש, אלא כעין 'שב ואל תעשה'.

ואחרי הודיע לנו כל זאת יש להבין את דברי מו"ר מרן הגאון הגרי"ש אלישיב שליט"א שדעתו הובאה בקובץ מבקשי תורה שהצריך להדר ולהדליק בשמן זית הראוי למאכל דווקא, משום דיש לעשות את נרות החנוכה שיהיו דומים לנרות המקדש דע"פ הדברים האמורים לעיל לכאורה אין כל מקום לחומרא זה, מה גם שהשמן הראוי למאכל ולו המובחר ביותר, גם הוא אינן ראוי להדלקה בבית המקדש משום שאינו "כתית" – היינו מטיפה ראשונה.

ולכן נראה דאין צורך להדר להדליק דווקא בשמן זית הראוי לאכילה מכיון שראינו שכל דין הדלקת נרות בשמן זית הוא מצד שאורו צלול כמו שמשמע מהגמ' או מצד זכר לשמן שבו נעשה הנם ולא בדבר אחר אולם לא עד כדי כך לדמותו לשמן שהשתמשו בו להדלקת המנורה בבית המקדש.

אולם, מי אני הקטן, אשר יבוא להכניס ראשו ללוע הארי ולהכריע בדבר, אחר שיצא מפי קדשו של מו"ר שליט"א, ובחפשי סיוע אשר יש בו ממש זכיתי, ובס"ד מצינו חיזוק גדול לדברינו ועמוד עולם להישען עליו והוא הפני יהושע במסכת שבת (דף כא ע"ב ד"ה בפרש"י ואסור להשתמש לאורה) שהקשה על הר"ן דלעיל דאמר שאסור להשתמש לאורה דבעינן דומיא דבמקדש וז"ל: "אי ס"ד שיש סברא לומר דבעינן דומיא דמנורה, א"כ מנ"ל לרבה לעיל לפרש טעמא דרב הונא (דפתילות ושמנים שאסור להדליק בהם בשבת אסור להדליק בהם בחנוכה) משום דכבתה זקוק לה ומותר להשתמש לאורה, ואמאי לא מפרש בפשיטות דטעמא דרב הונא בפתילות ושמנים היינו משום דבעינן דומיא דמנורה שהיה אסור להדליק בה בכל מה שאין מדליקין בשבת כדתני רמי בר חמא לעיל (פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהם בשבת, אין מדליקין בהן במקדש) אלא על כרחך דפשיטא ליה לתלמודא שאין שום סברא לומר דבעינן דומיא דמנורה מדלא תיקנו להדליק דווקא בשמן זית כמו שהיה במנורה ודברי הר"ן וסיעתו יש ליישב ואין כאן מקומו", עכ"ל.

הרי לנו מוכח מדברי קדשו של הפני יהושע, שלא היתה תקנה להדליק בשמן זית מצד הדין של דומיא דמקדש.

וכן פסק כף החיים בשם בן איש חי, ששמן מר דאינו בר אכילה שרי להדליק בו. כעין זה השיג עליו הרב וייס שליט"א דהעדה החרדית דכוונת הגמ' דשמן זית מין המובחר הוא מפני שאורו צלול טפי וזהו ההבדל היחיד בינו לבין כל שמן אחר, ואם אנו רוצים לעשות כעין המנורה, די בזה שאנו מדליקים בשמן משום שאין הבדל במראה בין סוגי השמנים והוא אינו ניכר, אלא שמצד האור עצמו של שמן הזית הוא צלול טפי ולכן יש להעדיפו עכ"ל.

הפליג בעניין זה הרב בנימין גריינמן שכתב (הובא בקובץ "אוצרות התורה – תשס"ה) שמכיון שאין הידור להדליק בשמן הראוי לאכילה, אדרבא, עדיף לא להדליק בשמן הראוי למאכל מחשש לבל תשחית. [והסתמך על דברי הגמרא בשבת, דמי שאפשר לו בפת שעורים ואוכל פת חטים, עובר על כל תשחית]

בנוסף לזה יש לציין, דהיום הרבה מן השמנים המיועדים להדלקה בלבד, עשויים מזיתים או לכל הפחות מ"גפת" היינו הפסולת הנותרת מכתישת הזיתים ובגלל החמיצות הגבוהה, אינם נמכרים כשמן למאכל אולם לבד ממרירותו החריגה מעט, אינו רעיל ובוודאי ראוי לאכילה בשעת הדחק וכד', ויש כאלו שבדקו אותם במעבדה וגילו שראויים לאכילה אף לכתחילה ובכדי לא "לשבור" את השוק, נמכרו כשמן "למאור בלבד". [מש"כ, אין כוונתנו פה לשמנים המיוצרים במפעלים ללא פיקוח וק"ו לשמנים המגיעים ע"י הישמעאלים אשר מי יודע מה עירבו לתוכם וכבר מעשים שהיו שגילו שהיו מעורבים בשמנים שלהם שמנים רגילים ואף שמנים רעילים ה"י]

אמנם מצוי היום כעין כוסיות מוכנות עם שמן זית קרוש שמפשיר ונהיה נוזל במשך ההדלקה, דזה ודאי אינו זכר לנש משום דלא נראה כשמן כלל דכך כתב בשו"ת "תשובות ונהגות" להגר"מ שטרנבוך שליט"א שיש להתרחק מחששות בנר חנוכה כמו כוסיות עם שמן קרוש או שמן מזוכך [היינו שעבר חימום כעין בישול דאינו כשמן דמקדש מכל וכל]

וכצאתנו, נביא דבריו של ר' יצחק סגי נהור בנו של הראב"ד שכתב על דברי הגמ': 'הזהיר בנר הויין לו בנים ת"ח' ותמה, והלא ראינו שהרבה זהירים בהדלקת הנר ורבים מדליקין בשמן זית וכו' ולא מצינו לכל אחד בנים ת"ח? ומפרש דאמת הוא שרוב העולם זהיר בנר, אולם מיעוט דמיעוט זהירים להדליק בכל פרטי המצוה והדיקדוקים, וכוונת הגמ' הזהיר בנר, היינו שלא נכנס לספיקות כלל.

בכל אופן, ניתן קצת להליץ טוב בעד המתחסדים בדבר זה שיצא מפיו הטחור של מו"ר שליט"א ע"פ דברי קדשו של ר' צדוק הכהן מלובלין בספרו תפארת צבי שכתב: "אוהבי מצוה, בעת יעשו מצוה שמברכין עליה: "אשר קדשנו במצוותיו" יטבלו מקודם, והוא בכלל הנכנס לקודש טעון טבילה וכן נהגו רבים. וכל העושה כן וכוונתו לשם שמים, מצוה קעביד ומקבל שכר כעושה מצוה, ואע"פ שאינה מצוה חיובית ולא נתפרשה בשום מקום, יש לנו לחדש מצוות שהם דרך מידת חסידות מעצמנו כהאי גוונא, ומצינו כן במתניתין ביצה (יט. ד"ה הרשות בידו) לפירוש רש"י שם, עכ"ל. וידוע דמצוות הדלקת נרות חנוכה, חביבה היא מאד על אחינו בית בכל אתר ואתר.

וה' יתברך יעשה לנו ניסים ונפלאות כמו שעשה לאבותינו בימים ההם, כן יעשה לנו בזמן הזה ויפקינן מהדא גלותא במהרה בימינו אכ"ר.

